

volada literària, com Narcís Vinyoles i Miquel Peres, tots dos vinculats a l'administració municipal de València, no es pot explicar al marge d'aquests artífexs de la llengua administrativa.

Potser hauria estat pertinent de remarcar que l'exercici del càrrec d'escrivà per Aguilar coincidí amb un moment molt dinàmic de la ciutat de València, que pactà amb Alfons el Magnànim que aquest fixés la seua residència en la capital del regne a canvi d'una subvenció municipal renovada anualment. Fou un acord que el rei complí entre 1424 i 1430. L'interès dels jurats de la ciutat a produir una prosa administrativa d'alta ambició estètica i, doncs, a comptar amb els professionals més ben preparats, com és el cas d'Aguilar, s'explica millor en aquest context.

Amb aquesta obra, Agustín Rubio Vela culmina una trajectòria investigadora, centrada en l'explotació i la interpretació dels documents de l'administració municipal de València dels segles XIV i XV, que mai no agraiem prou els que ens dediquem a l'estudi de la llengua i de la literatura catalanes i de la història de la cultura de l'època. Basta recordar ací obres com els dos volums de l'*Epistolari de la València medieval* (I, 1311-1412, de 1985 i reeditat amb considerables ampliacions el 2003; II, 1412-1479, de 1998), publicats per l'Institut de Filologia Valenciana; *L'escribania municipal de València als segles XIV i XV. Burocràcia, política i cultura* (1995), publicat pel Consell Valencià de Cultura; *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV* (2012) i *València, el príncep de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)* (2016). En tots els casos es tracta d'estudis fets amb gran rigor documental i d'una fiabilitat filològica absoluta. Uns estudis que retraten meravellosament una època, en què la llengua es manifestava en tota la seva esplendor creativa i en què el país vivia amb plena normalitat política i cultural, i que precisament per això fa goig de llegir-los. No em puc estar de citar aquella ja coneguda missiva adreçada al Magnànim en què se li demanava que tallés «les cordes de totes les il·lusions ytàliques» (p. 84), que Aguilar redactà el 1423.

No voldria posar punt final a aquesta recensió sense manifestar l'interès que tindria per a la història de la llengua, de la literatura i de la cultura d'expressió catalana que Agustín Rubio ens oferís un tercer volum de l'*Epistolari de la València medieval*, corresponent als anys de 1479 a 1516, és a dir, al regnat de Ferran II, que coincideix amb la publicació de grans obres literàries, com el *Tirant lo Blanc* (1490), de Joanot Martorell, i la *Vita Christi* (1497), de sor Isabel de Villena, i d'una rica producció burgesa, liderada per Bernat Fenollar i Jaume Gassull. Una època en què es van produir uns notables canvis, polítics, culturals, lingüístics i sociolingüístics, que degueren tenir el seu reflex en la prosa administrativa municipal, tal com observem en la nombrosa documentació sobre la Barcelona i la València de l'època ja publicada per Jaume Vicens Vives i per Ernest Belenguier Cebrià respectivament.

Antoni FERRANDO FRANCÉS
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

SALVADOR, Carles (2018): *Obra Poètica Completa*. Edició a cura de Lluís Messeguer. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, 772 p.

A cura del Dr. Lluís Messeguer, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha editat l'*Obra Poètica Completa* de l'escriptor i gramàtic valencià Carles Salvador i Gimeno (1893-1955). Salvador fou una figura extraordinària dins el panorama de la literatura, de la filologia i de la cultura catalanes al País Valencià. La seva obra poètica, publicada fins ara només parcialment, és d'una extensió i varietat extraordinàries, per la qual cosa hauria d'haver merescut una atenció més detallada fora del País Valencià, on ha comptat amb estudiosos com Vicent Simbor, Emili Casanova o Lluís Messeguer, entre d'altres. Tenir a l'abast, en una edició acurada i elaborada amb uns criteris rigorosos, tota la seva poesia era una necessitat per als lectors de l'àmbit lingüístic català, ja que ens trobam davant un poeta d'uns valors indiscutibles. Segurament, l'extensió de la seva obra —que ocupa més d'un miler de pàgines— i el caràcter popular de moltes de les seves composicions han fet oblidar que Carles Salvador fou sempre un

escriptor de qualitat, que abraçà gèneres, tons i modalitats poètics molt diversos. La fragmentació del territori lingüístic català, més que la temàtica local de bona part dels seus versos, també potser ha portat la seva poesia a aquesta marginació.

L'*Obra Poètica Completa*, després d'unes paraules de Carles Salvador i Sales, net del poeta, va precedida d'una extensa introducció de Messeguer, que ens contextualitza la poesia del mestre valencià. Comença amb un recorregut a vista d'ocell per l'obra, en què destaca, per exemple, que «no hi ha, en les seues copioses creacions poètiques, cap llibre del tot unitari o monogràfic, si s'exceptua l'esmentat *El fang i l'esperit* i, en part, *El bes als llavis* o *El goig i el turment*» (p. 36). Aquesta abundància de llibres de poesia que són més bé reculls potser està relacionada amb la multitud d'activitats i amb la diversitat de terrenys que Salvador va tractar simultàniament. Messeguer, per exemple, remarca com el poeta emprà registres diferents en unes mateixes obres i també es refereix a la improvisació com un dels trets que caracteritzen la seva poesia. Així mateix, es refereix a una certa contenció, molt característica de la poesia de l'època, ja que «no s'hi imposa mai l'estridència, el contrast dolorós, la rudesia o la claredat extremes» (p. 36). Messeguer també creu que l'obra poètica de Carles Salvador es caracteritza per altres trets, com el «sincretisme d'influències diverses», la voluntat normalitzadora, el lligam de la poesia amb la fixació de la llengua normativa, etc. Però sobretot es defineix per la tensió entre tradició i modernitat, entre sinceritat i encaix en la retòrica del moment, entre espontaneïtat i rigor formal... La síntesi de l'herència de la literatura popular amb els avenços de les avantguardes —més puntuals i superficials del que sovint s'ha dit— i de la poesia postsimbolista singularitzen la poesia de Carles Salvador. Però sobretot cal assenyalar que rere aquesta obra poètica hi ha la idea del servei al país, segons la qual la poesia té una importància decisiva en la reconstrucció nacional. Carles Salvador fou un home compromès, un «polític de l'idioma», en què l'acció social i política era indissociable de la literatura. Com a valencià, es declarava català i el seu somni era un Estat Català que inclogués totes les terres de la nostra llengua i dins el qual el País Valencià mantingués la seva autonomia. Messeguer traça un panorama de la poesia de Salvador, tot situant-la en els diversos moments històrics i estètics: des dels inicis als voltants de la Gran Guerra (o el començament caracteritzat pel pes de la tradició romàntica i la influència de Teodor Llorente); els anys 20 i 30, amb la República i la Guerra Civil (amb les grans transformacions de les avantguardes, amb un clar influx de Joan Salvat-Papasseit, i de l'herència postsimbolista, sobretot de Josep M. López-Picó i de Josep Carner) i la postguerra (amb una forta diversitat estètica). També hi trobam referències molt explícites a altres autors de l'època (com Xènius), i a alguns dels nostres clàssics (com Lluís o sant Vicent Ferrer). Messeguer sobretot fa un esforç per contextualitzar la trajectòria poètica de Carles Salvador en els diversos moments per què passa el conjunt de la literatura del País Valencià durant aquests períodes.

El curador de l'*Obra Poètica Completa* també dedica un llarg apartat de l'estudi introductori a establir les edicions de la poesia de Salvador. D'aquí en sorgeix una classificació que ha determinat l'ordenació dels llibres. Messeguer distingeix set grups: a) els poemes escrits i publicats en llibre fins al 1938; b) els poemes escrits abans o després del 1938, i publicats, o inèdits recopilats amb títol unitari, després de 1938; c) els poemes escrits, inèdits o publicats solts abans o després del 1938, recopilats amb rètols temàtics facticis des del 1954 (tot incloent-hi també els que la filla del poeta va recopilar posteriorment); d) els llibrets de falla; e) la poesia escènica; f) els poemes traduïts; i g) els poemes en castellà. El conjunt consta d'un total de 873 composicions. Aquesta classificació permet fer-se una idea de la complexitat que implica l'edició de l'obra poètica de Salvador, en què s'ha hagut de reconstruir la complexa gènesi de la seva producció i edició. És a dir, ha calgut resseguir el procés d'edició de les diverses obres durant el llarg període en què Carles Salvador es dedicà a la poesia i estudiar-ne la producció dispersa i inèdita. Lluís Messeguer remarca que la poesia de Carles Salvador conté molts de poemes interconnectats, de manera que algunes peces dels anys trenta apareixen, per exemple, en llibres dels anys cinquanta. De fet, un dels perills d'aplegar tota la seva poesia, publicada i inèdita, era precisament deixar al descobert que moltes poesies sovint són repeticions o versions d'altres composicions, o que temes i formes sovint es repeteixen un cop i un altre. Tanmateix, era molt millor deixar al descobert aquestes reiteracions que no pas mantenir una obra tan valuosa en la foscor i en l'oblit.

La poesia de Carles Salvador s'inicia amb *La vida nova* (1920), una *plquette* en què es fa palès el tema patriòtic. El nacionalisme del poeta s'hi expressa sense embuts, d'una manera directa, fins i tot violenta: «A tu que has menyspreuat el valencià / t'envie el meu insult més verinós» (p. 142), diu al poema «Díptic». O a «Maledicció», quan diu: «Maleït sia el Borbó / que es nomenà Felip Quint, / rei que ens robà nostres furs. / Maleït!» (p. 144). La unitat temàtica, però, es trenca en *Plàstic* (1923), el llibre següent, molt més extens que l'anterior. Aquí encara trobam ressons romàntics en els temes elegits, però també hi ha poemes en clau humorística, com el tríptic «Eròtiques», i altre cop poemes patriòtics i combatius («Esmeragda»), al costat d'altres que tenen un clar sabor popular. El trencament amb les formes mètriques més rígides i la introducció de versos lliures coexisteixen amb el vessant popular (o neopopular). En canvi, els poemes de *Llibret eucarístic* (1928), l'aplec següent, constitueixen una bella mostra de poesia religiosa, com ja ens indica el títol, encara que el motiu dels poemes sigui purament circumstancial: la commemoració de la primera comunió del seu fill Carles. Ara bé, aquest *Llibret eucarístic*, lluny d'entrar en un tipus de poesia ocasional i tòpica, d'una religiositat superficial, ens revela un jo poètic preocupat pels problemes de l'existència («Finirà goig i agonia / la bella finirà / serà perduda la vida / i la mort també es perdrà»: p. 204), que troba conhort en la religió. Es tracta de poemes senzills, que cerquen transmetre directament tota l'emotivitat.

Vermell en to major (1929), amb una forta presència de l'erotisme, torna a combinar els motius populars amb els recursos innovadors de l'avantguarda. Hi trobam cançons sobre les feines del camp o els moments del dia. Però també ens sorprèn amb poemes com «Subconscient», en què el popularisme li serveix per mostrar-nos una escena d'una forta càrrega d'erotisme: «Quina frescor a l'ermita! / L'ermitana / dormia sobre un banc / despitada. / La sina era fofa, a sacsons, / mústiga i flaca. / Dormia, la mà sobre el ventre / i a l'aire una cama» (p. 219). Salvador dedica un dels poemes, «Díptic vilatà», a Joan Salvat-Papasseit, amb el qual el poeta valencià té vincles i paral·lelismes evidents. Els versos trencats o escalonats, les referències al jazz («i els grills músics de jazz-ban»; p. 227), els haikais amb la intenció d'adaptar l'estrofa japonesa, alguns títols que remetien a les noves invencions tècniques («Poema trifàsic») o els «Poemes de la Guerra Gran» —que també inclouen referències maquinistes— ens palesen aquests ressons de l'avantguarda. Els dos llibres següents, *Rosa dels vents* (1930) i *El bes als llavis* (1934), també conserven un aire característic de Salvat-Papasseit, no sols en els títols sinó també en el fet de presentar la vida quotidiana des d'un evident vitalisme, l'ús del vers lliure, els versos escalonats i alguns recursos tipogràfics, la presència d'elements de la modernitat, al costat dels poemes d'estil popular, el tema amorós i eròtic amb un to ingenu, etc. En algunes ocasions els versos de Carles Salvador ens sorprenen amb girs inesperats, com al titulat «Posta de sol», d'*El bes als llavis*, que acaba amb un final sorprenent: «I el dia s'adorn / voltat de cançons bancàries, / oracions de Caixa d'Estalvi... / 3% 5% 1000 per 1. / El cel s'ompli de quinzetets de plata» (p. 316). O imatges que tenen quelcom d'oníric, com al poema «Clau», quan ens diu que «L'espill és ple de la casa / i res hi ha que no devore / amb sa boca plana estesa» (p. 320). Clouen aquesta etapa dels anys anteriors al franquisme dos petits reculls: *Poema del viatge a l'entorn de l'Amor* (1934), una composició llarga de contingut irònic dividida en sis parts, i *5 poemes de guerra* (1937), on ens mostra l'experiència bèl·lica des de la perspectiva de l'home del carrer. Hi sobresurt el poema «Ciutat oberta», on descriu de manera planera i directa els estralls de la guerra sobre la gent del poble.

L'obra de postguerra s'obre amb un recull de nades, de to tradicional, titulada *Nadal, flor cordial* (1943), al qual segueixen els tres poemes que formen *Elegia* (1944), en què tracta el tema de la mort. Podríem dir que l'alternança de llibres amb un contingut profund amb d'altres que presenten un to més lleuger caracteritza aquesta etapa de la poesia de Salvador. Així, a *Cant i encant de Benassal* (1945) el poeta basteix un càntic de gràcies al poble de la seva esposa que l'ha acollit, que consisteix en una sèrie d'estampes, del tot populars, sobre els llocs més emblemàtics d'aquesta vila. Aquest to lleuger desapareix a *El goig i el turment*, que recull poemes que van de 1935 a 1945. És, per tant, un llibre escrit en un lapse de temps llarg, influït pels esdeveniments històrics. Aquí predominen els poemes de to íntim, dins l'estil postsimbolista, amb algun ressò de Josep Carner o de López-Picó, en què sobretot aprofundeix en el tema amorós. Segueixen aquest llibre tres *plquettes*: *Nupcial* (1947), escrit amb motiu de les noces del

seu fill Carles; *El motiu. Havem de viure per menjar o si menjar havem per viure?* (a. 1948), un debat poètic en clau d'humor amb Xavier Casp sobre l'oposició entre la matèria i l'esperit; i el *Poema de la Verge dels Desemparats* (1948), un càntic religiós en què sobretot plasma el fervor popular envers la Verge més adorada al País Valencià. *El cor en la mà* és un conjunt de seixanta-nou poemes breus, escrits entre 1935 i 1951. En aquest cas, tot i haver estat elaborat durant un període força llarg, tornam tenir un llibre unitari que gira entorn del tema amorós, amb ressons del *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Llull. *Veles i gavines* (1951), que porta el subtítol de «Poemes de Mar», també presenta una unitat temàtica ja que els poemes parlen del món mariner, però formalment conté peces d'estils i formes diverses, que van des de cançons tradicionals i balades llargues o petits romanços, fins a sonets i peces llargues més complexes, tot passant per peces breus semblants al haikai. *El fang i l'esperit* (1952) torna a ser un poemari unitari de to major, més profund, dividit en tres càntics, que es centra altre cop en el tema de l'amor. El «Poema», com es subtitula el llibre, es divideix en tres càntics cada un dels quals ens parla de les tres edats de l'home en relació amb la passió amorosa: la passió encesa de la joventut, la passió sentimental dels trenta anys i la passió amarga i tortuosa dels quaranta-cinc. En canvi, *Cisell de fruita* (1955) és un *divertimento* poètic d'estil carnerià, format per setze poemes cada un dels quals descriu una fruita. *Dins l'aire net* (1933-1955) conté poesies sobre la terra, el país i el paisatge del País Valencià, amb alguns llargs poemes narratius, en un estil directe i amarat de popularisme. Altre cop és un conjunt de peces escrites en un llarg lapse de temps, que abraça des dels anys anteriors a la guerra fins a la mort del poeta. *Romancer vicentí* (1951) és un poema narratiu en què, amb la forma del romanç popular, narra la vida de sant Vicent Ferrer en deu cants. Les seccions següents apleguen poesies de diverses èpoques. *Patriòtiques* recull poemes que van des de 1915 fins a 1952, tots ells de temàtica nacionalista, alguns molt abrandats, que inciten a la defensa de la identitat nacional, i d'altres, en canvi, contenen algunes notes d'ironia. Clou el volum en paper *Fira de mostres*, un altre recull miscel·lani, format per poemes escrits entre 1915 i 1955, de temes i formes molt heterogenis. D'entre els textos d'aquest aplec cal destacar les «Cobles a Ausiàs March», un dels nostres clàssics que des dels inicis marca una forta petjada sobre Salvador.

Tanmateix, l'obra de Carles Salvador no es clou amb aquest darrer llibre. El volum, a més, conté un CD amb una versió en PDF que aplega encara més obres disperses. El material, molt extens, ha obligat a fer-ne una classificació temàtica, que, com sol ocórrer en aquests casos, resulta quelcom arbitrària (per exemple, alguns poemes religiosos es podrien considerar endreces) però eficaç. En primer lloc, hi trobam un aplec de *Dedicatòries*, escrites entre 1915 i 1955 a partir de motivacions molt diverses i ocasionals, com naixements, defuncions, primeres comunions, etc. Algunes, però, ens revelen quines eren les amistats literàries i artístiques de Carles Salvador, com els poetes, artistes i intel·lectuals Josep M. López-Picó, Ricard Sanmartí, Vicent Calvo Acacio, Carmel Pastor, Pasqual Asins, Josep Mascarell, Emili Baró, Enric Duran Tortajada, etc. Després hi ha un altre apartat de *Poesia variada i solta* —un concepte potser massa poc precís—, datat entre 1915 i 1955, on, entre composicions molt heterogènies, s'hi inclou el poema «Cal·ligrama», que apareix a la narració *L'auca de les oques* (1934). A continuació es recullen les poesies *Religioses*, que van de 1920 a 1955, la majoria de les quals es caracteritzen pel to popular. També, dins tot aquest conjunt, hi ha un cal·ligrama, el poema «L'Eucaristia», així com un nou conjunt de poesies dedicades a sant Vicent Ferrer, que estan clarament vinculades al *Romancer vicentí* o que fins i tot podríem considerar-ne variants. *Falles josefines* (1916-1955) i *Llibrets de falles* (1918-1955) —aquests més llargs, ja que foren escrits per explicar una falla concreta— recullen poemes de temàtica fallera, que varen aparèixer publicats en revistes populars i en llibrets sobre la festa valenciana de la nit de Sant Josep. Les regles que segueix en aquest curiós gènere dels poemes fallers, de to humorístic, ens les explica en una de les peces més originals, «El llibret de falles», on ens diu com s'ha d'escriure aquest tipus de poesia: «Escrit en valencià / perquè si és en castellà / perd sabor i perd tipisme / i no és cosa, clar està, / de fer confusionisme. // En vers ha d'estar escrit / sense massa floritura / no fent abstrús el sentit; / lo que diga, siga dit / amb clara literatura. // Però amb llenguatge correcte, / popular, no xavacà, / fent que el vers siga perfecte / com demana el purità / que no admet ningun defecte» (p. 979). Alguna vegada Salvador converteix el seu poema faller en un joc lingüístic, com a «Tragèdia fallera». O en el llibret de la falla de Benimaclet de 1944 s'esplaià amb lliçons sobre la tradició artística,

musical i literària del País Valencià, tot emprant aquesta poesia festiva com a eina didàctica per al poble. *Poesia escènica* (1923-1928) recull les escenes versificades de cinc obres de teatre: *La llei del cor* (1923), *Raigs de sol* (1925), *Regal de Reis* (1926), *L'amor camí del cel* (1928) i *La boja de Catí* (1944).

Finalment, les dues darreres seccions del volum, *Poemes traduïts* (1944-1954) i *Poemes en castellà* (1911-1950), ajunten peces generalment relacionades amb la música, és a dir, traduccions de cançons o de poesies destinades a ser musicades. Així, a *Poemes traduïts* s'apleguen lletres de cançons a les quals compositors com Brahms, Bach, Mendelssohn o Schumann posaren música, algunes de les quals són obra d'escriptors com Schiller o Goethe.

En resum, l'*Obra Poètica Completa* de Carles Salvador era un llibre necessari per a la literatura catalana, que hauria de fer entendre que la poesia del poeta valencià està al mateix nivell que d'altres autors contemporanis de la resta de l'àmbit lingüístic català, amb els quals té lligams i paral·lelismes evidents. El lector trobarà en els versos de Salvador un poeta original i honest, que parla de tot allò que estima amb poemes de formes i d'estils diversos, des dels més tradicionals als més arriscats. Es tracta d'un escriptor amb un llenguatge ric i potent, que domina tots els recursos i totes les varietats de la versificació, però que sovint es vesteix amb les robes humils del parlar del poble per parlar-nos tant del seu entorn immediat com del més profund de l'ésser humà.

Pere ROSSELLÓ BOVER
Universitat de les Illes Balears

SALVAT I FERRÉ, Ricard (2017): *Diaris (1969-1972)*. Edició i pròleg a cura de Francesc Foguet i Boreu. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 459 p.

Aquest és el segon volum que aplega els diaris que el director teatral, professor universitari i escriptor Ricard Salvat va anar redactant a partir de 1962, on recopilava els fets viscuts en la seva intensa i complexa vida professional i personal. Aquest volum abraça un període clau de la seva trajectòria (1969-1972), quan la carrera professional s'entrecreua amb la situació política del país i les grans dificultats de la vida quotidiana.

No ens entretindrem a ressenyar les principals fites que han convertit Ricard Salvat en un dels grans directores i teòrics teatrals catalans des de la postguerra fins a la primera dècada del nou segle, atès que seria una tasca que no correspon a aquestes pàgines. Només volem apuntar que encara està per fer una biografia exhaustiva sobre la seva figura que posi en el seu lloc, amb les llums i ombres corresponents, el seu paper clau en l'evolució que ha viscut el nostre teatre en els darrers setanta anys.

En aquest segon volum, trobem un home en la seva plenitud vital, amb trenta-cinc anys, interessat per tots els aspectes de la vida, des d'allò més ínfim fins a les grans qüestions que a tots ens interroguen.

Una de les primeres conclusions que es poden extreure de la lectura dels dos volums fins a aquest moment editats, és que si hagués nascut uns anys més tard i hagués tingut l'oportunitat de viure l'eclosió de les xarxes socials, Ricard Salvat seria un piulador activíssim, irritant i satisfent tots aquells «seguidors» del seu hipotètic compte de *twitter*, *facebook* o *instagram*. El seu tarannà, obert a totes les innovacions possibles, de ben segur s'hauria adaptat plenament a aquesta realitat, i una bona mostra en són els diaris, on expressa de manera resumida les seves idees, impressions i neguits de manera força desacomplexada, dient allò que pensa peti qui peti.

Abans d'endinsar-nos en alguns dels continguts d'aquest segon volum cal referir-se a la impecable tasca d'edició empresa per Francesc Foguet i Boreu, que culmina amb un pròleg on assenyala amb encert els aspectes més destacats i clarividents del llibre. L'únic «però» és la manca d'un índex de noms que en faria més senzilla i àgil la consulta, manca que les Publicacions de la Universitat de Barcelona s'ha proposat esmenar en els nous lliuraments.

Quatre són els anys que recull aquest segon diari: 1969, 1970, 1971 i 1972, essent més extensos els escrits durant els dos darrers anys. A nivell artístic cal assenyalar, abans d'endinsar-nos en el contingut